УДК. 821.161.2 Чендей І.

Сидір КІРАЛЬ

«… ЗРОБИТИ ЩОСЬ КОРИСНЕ ДЛЯ СВОГО РІДНОГО НАРОДУ»: З ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ЧЕНДЕЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (29).
Кіраль С. „Зробити щось корисне для рідного народу”: з епістолярної спадщини Івана Чендея; 92 стор.; кількість бібліографічних джерел – 49; мова українська.

Анотація. У пропонованій публікації об’єднано вступну статтю, тексти листів І.Чендея до І.Денисюка (публікуються вперше) та коментарі й примітки до них. У статті на матеріалі опублікованих і неопублікованих епістол цих кореспондентів до інших письменників, літературознавців та критиків висвітлено історію окремих видань письменника, джерела творчості, погляди на літературну критику, його розмисли про жанрову природу новели та оповідання, про твори його сучасників і класиків української літератури.

У коментарях подано інформацію про події і факти, згадані в листах, публікуються вперше окремі листи І.Денисюка до І.Чендея і Ф.Білецького та листи І.Чендея до А.Турчинської, О.Гончара й дарчі надписи письменника названим адресатам, а також К.Волинському, В.Дончикові, Б.Олійнику, П.Вороньку та ін., які розглядаються в контексті доби для більш повного висвітлення життєпису письменника.

Ключові слова: епістолярій, творча індивідуальність, спогади, літературна критика, новела, біографія, рецензія, автограф.

Епістолярій належить до художньої документалістики. Листи, зігріті душею та серцем автора, водночас трактуються і як «література факту». Найприкметнішою їх ознакою є те, іронізував професор Іван Овксентійович Денисюк, що бодай один раз, але все-таки хтось їх прочитає. Авторитетний літературознавець небезпідставно вважав, що епістолярій може слугувати цінним джерелом для ідентифікації творчої особистості митця. У листах до М.Коцюбинської, знаної дослідниці епістолярію, він зізнавався, що цим жанром цікавився здавна. Свого часу навіть листувався зі Стефанією Скварчинською, авторкою трьохтомної «Науки про літературу» та редактором журналу «Питання літературних жанрів»: «Уяви собі, який то страх було писати листа, ще й попольськи, авторці «Теорії листа» [13]. На його думку, «величезний вплив на мистецтво епістолярне має тип «odbiorcy»[*], тобто особистість адресата, бо «не до кожного однакові листи пишеш, не кожному хочеться писати» [13]. Так, наприклад, «…Марко Вовчок тільки по-українськи листи писала гарно, а по-російськи сухо. А твій дядько (М.Коцюбинський. – *С.К.*) волів не розсипати «перл многоцінних» у своїх бріфах (бракує мені синонімів). Порівняти лише тон і барву любовних Франкових посланій до Ольги Рошкевич і ділових записок до дружини! Та ж Рошкевич ***як*** дотепно писала Франкові, і ***як*** убого Павликові!» [13]. Водночас І.Денисюк захоплювався умінням «тяжко мудрого чоловіка» П.Куліша «…терпко жартувати»: … «я забереженнел романом» – якось сказонув він» та подавати у листах «гарні описи природи» [13].

І.Денисюк високо оцінив видані М.Коцюбинською листи В.Стуса й І.Світличного: «Немає слів, щоб виразити вартість отих листів, урятованих для вічності. «Exegi monument[um]»[**] – Ти можеш сказати собі вже виданням цієї епістолярії». Адже листи, як і мемуари, щоденники, спогади, наголошував учений, наживо відтворюють «образ часу і образ героя» [13].

М.Возняк, університетський учитель та науковий наставник І. Денисюка, знаний текстолог та джерелознавець, вважав, що публікації листів – і в цьому їх найбільша наукова вартість – збережуть «цікавійший матеріял для дослідів над історією української літератури, науки й публіцистики» [6, с. 28]. Вони, на глибоке переконання академіка, особливо важливі для об’єктивного вивчення історії українського письменства, адже листи допомагають сповна розкрити не тільки «творчість поодиноких наших письменників», але й їх «видавничі пляни і турботи, їх взаємні відносини і участь в

© С.Кіраль, 2013

[*] З польськ. «одержувач». – *С.К.*

[**] З лат. «спорудити пам’ятник». – *С.К.*

літературних журналах» [6, с. 28]. У листах як цінному документі доби не лише дослідник, а й будь-який уважний читач, на думку М.Возняка, зможе побачити «...масу подробиць, незайвих для історії нашого недавнього минулого взагалі» [6, с. 29]. М. Возняк розумів, що публікація листів та інших архівних матеріалів допоможе глибше пізнати ті нелегкі й складні сторінки нашої історії, коли низка діячів України «...в найприкрійших її часах, хоч мала сковані уста, не мовчала, хоч їх свобода була зовсім придавлена, потрапили знайти працю, корисну для будучини рідної країни, й їй присвячували увесь свій час, вільний від обов'язків задля прожитку» [6, с. 29].

Варто тут пригадати й міркування С.Єфремова, який небезпідставно вважав, що листи, зокрема Т.Шевченка, є «органічною частиною» творчості митця, адже це «справжня автобіографія поета, – нехай і не повна, нехай і в уривках, нехай і писана з випадкових у кожному окремому випадку мотивів і під ріжними настроями та з ріжними замірами, але така, що ціле свідоме життя охоплює і висвітлює його принадними рисами.

Історію свого життя власними словами розповідає він окремим людям і шматочками в своїх листах» [20, с. XXVIII– XXIX].

Такими «принадними рисами» доби та «ріжними настроями» душі і творчості вигранюють листи Івана Чендея (20.05.1922 – 29.11.2005), лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, «закарпатського короля Ліра» (Г.Корабельников), автора відомих творів «Птахи полишають гнізда», «Калина під снігом», «Житіє Антона Кукурічки», «Березневий сніг», «Іван», «Казка білого інею» та ін.

Листи І.Чендея наповнені «живими цюхвилинними деталями і переживаннями» (М.Коцюбинська), вони інкрустовані «крихтами з інтелектуального столу» (Ю.Шерех) митця, – а тут їх багато, цих «цюхвилинних деталей і переживань», бо «інтелектуальний стіл» І.Чендея виявився щедрим на гірку правду, болючі роздуми про людей і літературу, про Україну та її мову, на філософські розмисли про призначення митця, зокрема в долі народу, про виховання майбутньої творчої еліти, на спогади про дитинство і юність; зрештою, листи І.Чендея причиняють двері творчої лабораторії митця з її непростими пошуками, сумнівами, стражданнями і розчаруваннями, але, – і це головне, – не зневірою в добро, справедливість, будучність свого народу, в людину (попри притаманні їй вади).

Листи І.Чендея до І.Денисюка, Л.Коваленка, М.Жулинського, А.Малишка, Л.Забашти, Д.Бедзика та інших були використані мною при написанні статті, у якій зроблено спробу відтворити становлення письменника, розкрити витоки його таланту, особливості творчої індивідуальності митця [22]. Отож, публікуючи вперше тексти листів письменника до львівського науковця в повному обсязі, зупинимося докладніше на тих фактах, які відтворюють «образ часу» і «образ» самого І.Чендея, який упродовж свого життя робив «щось корисне для свого рідного народу».

З Іваном Овксентійовичем Денисюком (12.12.1924 – 10.10.2009), натоді доцентом Львівського університету ім. І.Франка, І.Чендей познайомився у травні 1966 року в Ужгороді, де на базі місцевого університету проходила міжвузівська наукова конференція з питань української радянської новели. І.Денисюк виголосив доповідь «Про специфіку новели», яка вирізнялася тим, що учений дав позитивну оцінку численним та жвавим дискусіям про малу прозу, які велися на сторінках «Литературной газеты», часописів «Прапор» (нині «Березіль»), «Дніпро», «Вітчизна», «Жовтень» (нині «Дзвін»), «Радянське літературознавство» (нині «Слово і Час»). Однак він зазначив, що ці публічні обговорення «не поклали краю тій теоретичній анархії, яка здавна панує у поглядах на жанр новели» [15, с. 6]. Дослідник, спираючись на думку І.Франка, що визрівання та поглиблення літератури йде «від соціології до індивідуальної психології», стверджував: саме психологізм став тою «великою вибуховою силою, яка розсадила зсередини стару форму оповідання і витворила нову – психологічну новелу» [15, с. 6–7]. І.Денисюк, дослідивши генезис української новели, небезпідставно заявляв, що «від початку XX віку в українську прозу проникає потужний струмінь ліризму», який позначився й на новелі – «є новела факту, акції і є новела рефлексій – настроєва мініатюра» [15, с. 7]. Охарактеризувавши ці два типи новел, проаналізувавши особливості розвитку української прози XX ст., учений, покликуючись на теоретичні праці зарубіжних учених П.Гейзе, А.Шлегеля, Л.Фриде про цей жанр, малознаних натоді в українських наукових колах, дає визначення новели, під якою «слід розуміти найкоротший вид прози, твір з асиметричною композицією, яка підкреслює одну подію, конфлікт, картину, відтинок життя, обнятий одним переживанням» [15, с. 8]. І.Денисюк пророкував (на щастя, помилково. – *С.К.*) «відмирання оповідання як більш архаїчного жанру», а натомість передбачав поширення новели, бо «добра новела таїть у собі могутність великих пам'ятників-символів. Підтекст, недоговореність, натяк у новелі покликані стимулювати читача до глибоких роздумів. Талановита новела – важливий жанр в арсеналі засобів душезнавства» [15, с. 8].

Такі сміливі й науково обґрунтовані думки львівського доцента спричинили жваві дискусії, й, зокрема, зацікавили новеліста-практика І.Чендея. Він уважно слухав доповідача, «приглядався» до нього й, зрештою, прийшов до логічного висновку, що І.Денисюк – це непересічний «мислитель і дослідник, людина логіки та науковець вельми цікавий». Листи з Гурзуфа остаточно переконали закарпатського письменника в тому, що він належить

«не тільки науці, літературознавству», а є «митцем, людиною емоційною і гарною до кінця на слові» [37, № 1]. Такі судження І.Чендея про І.Денисюка цілком справедливі, об'єктивні, згодом підтверджені подальшим життям львівського професора.

Свої враження про конференцію І.Денисюк описує у листі до дніпропетровського науковця Ф.Білецького від 4 жовтня 1966 р., який не прибув до Ужгорода, де мав виступати з доповіддю «Жанрова своєрідність оповідань І.Сенченка». І.Денисюк іронізував, що «зовсім випадково затесався» до гурту «новелістознацiв», бо ця проблема «віднедавна його вельми зацікавила». Згодом це зацікавлення завершилось, на жаль, дуже запізно (через несправедливі ідеологічні звинувачення), блискучим захистом докторської дисертації «Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. (проблема еволюції жанру)»*. І.Денисюк із притаманним йому гумором пише, що «потрапив на […] збіговисько (чи пак конференцію)» дослідників новели в Ужгороді, на якій йому «говорено чимало компліментів […], а «в печаті» лаяно («Рад. л[ітературознавс]тво», №8, «Жовтень», №9); та й взагалі я пересвідчився, що найлегше новелістотеоретиків лаяти, найтрудніше щось написати, бо декого з старшої ґенерації саме слово «новела» дразнить, як «буржуазна вигадка», а страх бути зарахованим до космополітствующих – «він живе, він ще не вмер» [12].

Науковою обсервацією новели, і не тільки української, І.Денисюк займався вже давно. Так, у листі до Михайлини Коцюбинської від 30 січня 1962 року писав, що з цікавості «купив збірочку молодих німецьких прозаїків (скромно названо це «Proben»)», бо хотів з'ясувати, «куди і як розвивається сучасна модерна німецька новела». Однак читання «пробних» текстів німецьких авторів розчарувало, адже «нічого інтересного в сенсі нового»: вони «наслідують наших письменників – і добрі сторони, і погані. Молодий шахтар, наприклад, не поголившись (це для педанта-німчука «нове») лягає в ліжко, вернувшись із шахти, і розповідає дружині про виконання виробничих планів». Водночас у цій збірці він виокремив «задушевні оповідання про війну – відблиск Полєвого» [13]. Ця тема була близькою І.Денисюкові, адже під час другої світової війни був двічі тяжко поранений.

Зізнання І.Денисюка про випадкову «затесаність» до гурту новелістознавців занадто скромне, адже визнаймо, що при постійній зайнятості викладацькою роботою написати ґрунтовну статтю про новелістику за тиждень, навіть на замовлення журналу, складно. Основні «ціхи» статті І.Денисюк виношував давно, як й І.Чендей майже півтора року свою новелу «Чайки летять на Схід». Тому матеріальний бік справи (як бачимо, гонорари платились посутні, що за них можна було придбати такі недешеві товари, як мотоциклетний шолом!) не був визначальним під час написання статті. Цей епістолярний «цюхвилинний» (М.Коцюбинська) факт, тобто лист до Ф.Білецького, важливий у тому аспекті, що підтверджує актуальність проблеми, винесеної на обговорення в Ужгородському університеті. Та й там під час наукових дискусій не було єдності думок; ця проблема не має свого остаточного теоретичного вирішення й понині.

І.Денисюк вітав вихід книжки Ф.Білецького «Оповідання. Новела. Нарис» (К., 1966), оскільки її автор у «по-новелістичному сконденсованій формі […] зумів так багато корисного й цікавого сказати», а головне – визнавав новелу й «ратував за її самостійне існування». Жартома «визнаючи», що за «натурою … трохи «язва», чи, як поляки кажуть, jędza (язва і jędza то різні речі буквально)», І.Денисюк «трохи критикує» Ф.Білецького – «трохи з заздрості (але такої хорошої), трохи з почуття істини». Найперше, він не в усьому погоджувався із автором щодо визначення новели як жанру: «Мені здається, що Ви зробили помилку, спираючись лише на українську новелу. Ви справді вловили деякі її істотні прикмети – прикмети української новели, і то спеціально початку XX віку – і перенесли їх на новелу взагалі» [12]. Інші зауваги та міркування І.Денисюка теж слушні, а тому в коментарях до листів І.Чендея подаю повністю текст цього листа, який, гадаю, зацікавить сучасного дослідника.

На конференції І.Чендей уперше познайомиться з яскравим гроном науковців – В.Фащенком, Ф.Неборячком, М.Матвійчуком (з деким із них надовго), думка яких про літературну творчість була для нього авторитетною. Так, наприклад, В.Фащенко виступив в Ужгороді із доповіддю «Психологічний аналіз у сучасній новелістиці», у якій, зокрема, зазначив, що тогочасній новелістиці бракувало справжнього психологізму, притаманного творчості Г.Тютюнника, І.Чендея, О.Гончара, С.Жураховича. Доповідач звернув увагу на «пересічний рівень» новелістів щодо «окреслення характерів» героїв, адже високомистецька новела вимагає від письменника «*сучасного розуміння людини, її соціально-психологічної природи*», бо «на невеликій площі» митець має створити «живі неповторні особи», а не їх «далекі силуети». А для цього, наголошував критик, необхідно знати «секрети внутрішньої мови», володіти «високою культурою пантонімічної мови і образної характеристики душі», не інформувати, а досліджувати

* Я мав щастя бути присутнім на цьому торжестві високого рівня науки та столичному тріумфі у житті мого улюбленого університетського викладача, згодом опонента кандидатської дисертації. Довгоочікуваний захист докторської дисертації І.Денисюка (на розгляд кафедри української літератури рідного університету її текст автор подав ще в 1970 р.) відбувся 24 листопада 1985 року в Інституті літератури імені Т.Г.Шевченка АН УРСР. – *С.К.*

різні типи дійсності, як це роблять Л.Первомайський (збірка «Материн солодкий хліб»), С.Журахович («Знову все перед очима», «Деревце під вікном»), О.Сизоненко («Жду тебе на островах»), Є.Гуцало («Яблука з осіннього саду»), І.Чендей («Чайки летять на Схід»). Треба зауважити, що В.Фащенко як критик і літературознавець постійно тримав у полі зору творчість І.Чендея.

Чи, скажімо, К.Волинський, який згодом рецензуватиме нові твори письменника, стане на його захист, коли компатріоти різних мастей і рангів цькуватимуть І.Чендея. Так, зокрема, він полишив схвальну видавничу рецензію на рукопис збірки І.Чендея «Казка білого інею» від 15 березня 1978 року, яка побачила світ в ужгородському видавництві «Карпати» 1979 року. Цю повість К.Волинський назвав серед кращих надбань так званого «почвеннического» «стилістично-змістового напряму» у тогочасній літературі. Автори того напряму, зокрема В.Распутін, А.Бєлов, В.Шукшин, В.Астаф'єв, Є.Носов – у російській літературі, М.Стельмах, Г.Тютюнник, Гр. Тютюнник, Є.Гуцало, О.Сизоненко, М.Томчаній – в українській, прагнули, зазначає дослідник, «розкрити першоджерела, першовитоки духовності та моральності» [7, арк. 1]. Вірність тому напрямку, наголошує критик, зберігає й І.Чендей, який «по-своєму розробляючи, осмислюючи та відображаючи його проблематику в її, так би мовити, сьогоднішньому переломленні (баченні, розумінні)» [7, арк. 2]. К.Волинський звертає також увагу на повість «Терен цвіте» та роман «Птахи полишають гнізда», у яких глибоке «художньо-філософське осмислення тематично-проблемної полоси, пов'язаної з народними першоджерелами і корінням духовності і моральності, пов'язаної з дослідженням народного характеру» [7, арк. 2–3]. Цю лінію письменник продовжує і в повісті «Казка білого інею», яка, на переконання К.Волинського, «написана талановито. Образ Матері – верховинки Василини – виписано справді вражаюче. Під пером письменника цей образ, з одного боку, набуває великої сили узагальнення, постає як типовий народний характер. […] Нарешті, постає тут і вельми цікава паралель Мати – Земля, котрі дають життя всьому живому, зігрівають його своєю безмірною добротою, теплом свого серця…» **[7,** арк. 3]. Таке проникливе і вдумливе прочитання цього твору в контексті тогочасної літератури навело К.Волинського на цілком справедливу і слушну думку, що «після «Материнського поля» Ч.Айтматова ми ще не мали з такою мистецькою силою виписаного образу Матері, котрий дав оце Чендей у своїй повісті» [7, арк. 3].

Ці думки критика знаходять підтвердження і в епістолярії І.Чендея. Так, зокрема, сказане про батьків у листах до І. Денисюка – це не лише слова вдячного сина, який свято беріг традиції української родини, особливо на Закарпатті, де до батьків зверталися на Ви, а батька любляче називали «няньо»[*]: у цих словах і гіркота від усвідомлення неможливості реалізації таланту, даного Богом. Образи рідних батьків, гідних і чесних людей, І.Чендей нестиме у своїй душі до скону літ.

Варто наголосити на такому показовому факті: розповідь про батьків у листі від 28 червня 1966 року до І.Денисюка він майже дослівно повторить в автобіографічній повісті «Луна блакитного овиду» (1968), а також 1990 року в інтерв'ю «Конче скасувати цензуру» в газеті «Літературна Україна» як кандидат у народні депутати України [36, с. 3]. У листі до відомого літературознавця Л.Коваленка від 21 травня 1974 року, згадуючи свій день народження, слово «Мама» І.Чендей свідомо напише з великої літери, тим самим виявляючи велику любов і глибоку пошану до найдорожчої людини [40]. І.Чендей, як правило, улітку завжди прибував до батьків у Дубове на кілька днів, аби помогти їм у сінокосах, однак 1966 року не зміг приїхати через термінову роботу над кіносценарієм про архітектуру Закарпаття. Від батьків І.Чендей узяв у дорогу життя й науку про те, що лише чесна й віддана праця може дати необхідні результати й принести душевну насолоду.

Вдамося до творів, зокрема повісті «Луна блакитного овиду» (1968, підрозділи «Мама» і «Очі з печаттю туги»), у яких письменник на високому леті душі пише про маму та батька. Свідомо подаю ці розлогі уривки, читаючи які, відчуваєш особливе випромінювання щедрої й глибокої любові І.Чендея до батьків, бо немов слухаєш молитву-сповідь сина, звіряєш за нею і свої почуття до найдорожчих людей на цій грішній землі: «О наша добра і ніжна, наша велика і свята в чистоті і безмежній доброті своїй Мама! […] Бачу її з глибоко посадженими синіми очима, з нещедрою усмішкою на красивих устах, з печаллю та задумою на лиці. Завше була повна туги по красивому і кращому, завжди спрагла поривань до великої краси. Вона – Мама наша – уособлення невтишної жадоби; вона – недоспівана пісня, політ, що не звідав небесної блакитної радості. Маму мою звуть Василиною. Тому ім'я це здається мені найліричнішим і найніжнішим у світі за всіх імен» [44, с. 293–294].

А ось таким постає перед читачем батько І.Чендея (прожив понад 90 літ): «Йому, нашому батькові, за сімдесят.

Поставний, з характерною, трохи важкою ходою горянина. Корінням усієї сутності він вріс у землю в тій свідомості, що вона одна годує і напуває, дає радість і щастя селянину, що найбільший пан у світі той, для кого кільчиться, проростає колосом, вистигає врожаями…

У нього до тонкощів було розвинуте почуття справедливості, любові до правди. Ніколи не

[*] До речі, слово «няньо» в російських перекладах творів І.Чендея залишали без змін із відповідним коментарем. – *С.К.*

йшов на поступку лжі і не мудрував, а що вийде з того, як скаже одну тільки правду. Тому нерідко нашому батькові приходилося ой як скрутно, як важко.

Як і Мама, він завжди переді мною.

Для мене він – як закон, як справедливість, як чесність і прямота.

У нього було багато талантів. Він міг стати великим оперним співаком, диригентом. Міг дивувати світ артистизмом виконання, бо мав досконалий слух і не гірший голос співака, вміння перевтілюватися й проникати в таємниці характерів.

Вміння будувати оповідь, не тільки дивитися, але й бачити, здатність пройматися чужими радостями і болями, проникати в глибини душі могли привести його в літературу» [44, с. 297–305].

У цих характеристиках відчувається особлива тональність, яка не лише зримо творить дорогі серцю письменника образи його матері і батька, вона, тональність, переростає у пісню-сповідь кожного із нас перед своїми батьками. Ці описи набувають певного символічного звучання щодо місця Матері і Батька у житті кожної людини, у збереженні роду, традицій, пісні, рідної мови.

Листи І.Чендея відкривають ще одну цікаву грань його таланту – йдеться про статті митця, опубліковані на сторінках поважних республіканських та всесоюзних часописів, які присвячені проблемам збереження фольклору, письменницької творчості, творчості літературних побратимів.

Так, зокрема, у рубриці «Письменницькі роздуми» на сторінках журналу «Радянське літературознавство» (1966. – №12) побачив світ цікавий есей І.Чендея під назвою «Від пісні і життя». У листі до К.Волинського від 27 травня 1966 року він писав з цього приводу наступне: «Це своєрідні нотатки з практики новеліста, літератора взагалі. Може варто б уникнути подібних замовлень, але сам собі думаю ще й про таке: рано чи пізно щось таки та треба буде казати людям, як писав, що писав, чому писав, чому про те, а не про інше. Маю дуже цікаві факти, хочеться про них сказати не тому, аби відкривати себе, а тому, щоб сказати слово з свого цеху – кожен літератор, менший чи більший, досвідчений чи менш досвідчений, має свою лабораторію-робітню. Маю її і я. Чого тримати тут на замках скриньки? Не варто тим більше, коли люди просять» [38, лист від 27.05.1966].

Ці письменниці роздуми становлять особливий інтерес для дослідника його творчості. І.Чендей оповідає про два головні джерела своєї творчості –пісню і життя. Важливо наголосити й на тому, що, ведучи мову про українську народну пісню, яку «спершу приймав її так, як давало життя – разом з хлібом і повітрям, водою і сонцем», митець звертає увагу не лише на її неповторну мелодику, а розглядає більш ширше, крізь призму високої естетики, як своєрідну енциклопедію української душі. У пісні, яка супроводжувала його в будень і свято ще з материнської колиски, з народних весіль, яку чув біля корчми в Дубовому, яку співали рекрути, йдучи служити чужим володарям, саме у ній він бачив «все прекрасне, чим багатий наш великий народ – його душевні щедроти і мрію, сердечність та емоційність, крилату фантазію і жагу до прекрасного, любов до казки і вишивки, до танка́ і співу, невсипущу потребу духовного збагачення» [30, с. 49].

І.Чендей акцентує увагу читача й на тому, яку роль відіграла його перша вчителька Йолана Тимкович щодо усвідомлення ще школярем значущості не лише пісні, а й фольклору загалом. Саме через любов до народної творчості вона «виводила» своїх учнів «у великий і далекий простір, до сонця». Особливо пам'ятним, згадує І.Чендей, був шкільний день перед Різдвом. Сільські хлопчаки традиційно готувалися до цього свята, яке особливо любив І.Чендей. Йолана Тимкович «попросила, щоб поколядували. Спершу несміливо, потім просто і безпосередньо понеслася з класу колядка. І про що тільки не співалося в ній! Про зозульку на дереві високім, про зелене вино саджене, про корівки й овечки, співалося для ґазди і ґаздині, ґаздових синів і доньок. І в тій колядці вже нічого не було з того, що звикли рахувати сугубо святим чи божим – у колядці була мрія про велику красу життя з достатком і добром, у миру і благодаті. В колядці була дума селянина» [30, с. 50]. Саме завдяки першій учительці, яка «багато говорила про народну пісню, про її багатство і красу» й «просила […] записувати пісні», І.Чендей розпочав свою фольклористичну діяльність – збирав народні пісні, казки, коломийки. Під впливом народної творчості, власне, й почав творити сам – спочатку писав поетичні твори, а невдовзі перейшов до прози. Посіяна любов до народної творчості Йоланою Тимкович згодом щедро проросте у співпраці І.Чендея з видатним фольклористом П.Лінтуром, з яким підготує до видання «Казки зелених гір» (Ужгород, 1965), збірки народної сатири та гумору «Як чоловік відьму підкував, а кішку вчив працювати» (Ужгород, 1966). Сам І.Чендей упорядкує збірки казок «Казки Верховини» (1960) та народних коломийок. Ці видання були високо поціновані як фольклористами, так і його земляками-закарпатцями, про що писав поет П.Скунць у рецензії «Нові видання закарпатського фольклору» [27].

«Два джерела б'ють у моєму літературному доробку – життя і фольклор», – писав І.Чендей. Найбільш майстерно, психологічно точно правда життя відтворена у новелах письменника, тому й не випадково у своїх роздумах докладно оповідає про роботу саме в цьому жанрі: «Новелу люблю і глибоко шаную, бо дуже багато достоїнств у цього жанру красного письменства. Новела, як піхота (ні, не моторизована, а та, що торує стежки-доріжки по праведній землі!), що перша чує землю, перша бачить овиди, прориває́ться оперативно

і швидко, займає позиції надійно і невідступно, прокладає собі дороги скрізь і всюди дорогою ціною. Я знав напевне: перша книга моя, що має вийти у світ, буде книга новел» [30, с. 51].

І справді, його перша книга новел «Чайки летять на Схід» (Ужгород, 1955) стала знаковою у творчості прозаїка. Письменник оповідає про ті життєві факти, які лягли в основу новели – трагічні події, свідком яких був, коли у березні 1939 року Закарпатську Україну окупували чужинці. Назавжди закарбувалися у його пам'яті «захоплені вигуки запроданців, що вітали чужаків», трагічна смерть Томаша Маркуся і його побратима Візічканича, братів і сестер Логойди, поета Д.Вакарова та інших. І.Чендей докладно описує відвідини Закарпатського краєзнавчого музею, де в одній із вітрин під «склом лежали прострелені кулями кишенькові хустки», якими зав'язували очі батька і сина, розстріляних на березі Тиси. Побачене взяло письменника «в невідступний полон», бо саме у тиші музейного залу він відчув «ходу жандармів-окупантів, бачив холодний блиск на багнетах того ранку, коли героїв вели до страти. Я бачив самих героїв – батька і сина. Безстрашних і мужніх, непохитних, як верховинські гори. Чув биття серця батька, який розумів, що коїться. Бачив і розумів, якими очима дивиться він на сина – того сина, який має загинути. Як його серце в той ранок обливалося кровю! […] Тут, у залі музею, я зрозумів: новела буде написана. Саме новела, а не повість, не роман, не драма. Поштовх до творчості був таким сильним, що я вже не знав спокою» [30, с. 52].

Цей трагічно-оптимістичний життєвий реальний факт І.Чендей прагнув узагальнити, а його творча уява «малювала картину за картиною», «вистигали образи, карбувався лад і ритм фрази, настрою, окреслювався пейзаж»; він хотів, аби у цьому творі попри страшний сам факт смерті «в ім'я самого життя була велика перевага над смертю, було саме життя – вічне, велике». І.Чендей на найвищому баладному регістрі прагнув оспівати тих, «хто вмів не тільки красиво боротися, а й красиво вмерти» [30, с. 53]. Художнє визрівання новели тривало майже півтора року, а сам її текст, як зізнавався письменник, «був написаний за одним присідом протягом п'ятнадцяти хвилин»! Подальший тонкий літературознавчий самоаналіз новели «Чайки летять на Схід» у цих письменницьких роздумах вражає читача, а заодно підтверджує сказане про цю новелу П.Скунцем: це – «класика, яка не належить ні до соціалізму, ні до капіталізму. Там – крик душі. Там – правда душі. Там – перемога душі над брутальністю навколишнього світу» [28, с. 140]. Недарма літературознавець Г.Аврахов озаглавив свою передмову до збірки «Терен цвіте» влучно й вичерпно – «Майстер новели» [1].

У цьому контексті особливо актуальним постає виступ І.Чендея на міжвузівській конференції в Ужгороді у травні 1966 року з проблеми розвитку новели. Він зазначив, що «цей прекрасний, ваговитий і пружний жанр» починає занепадати через «зниження вимог до жанру». Загалом високо оцінивши виступи вчених-літературознавців провідних вишів України та Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН України, особливо їх теоретичні міркування про жанрові особливості оповідання і новели, відмінності між ними, І.Чендей зізнався, що в процесі цього дискурсу «чимало передумав, що таке новела, що таке оповідання», прийшовши до висновку (тут він поділяв теоретичні розмисли І.Денисюка), що різниця між цими жанрами існує, й водночас, опираючись на власний досвід письменника, стверджував: на відміну від новели оповідання «може народжуватися в процесі роботи за столом», творча «його температура нижча. Воно спокійніше», а «новела – твір напружений перш за все психологічно, він увесь мовби зі спалахів складений і сам є спалахом. …. Новела довго виношується, вистигає од моменту імпульсу, запліднення до появи на світ, зате порівняно дуже швидко пишеться – народжується». Письменник наголосив, що коли сідав писати найкоротшу свою новелу «Чайки летять на Схід», то у нього «все було готове. Я знав, відчував навіть розділові знаки. … новела завжди глибока в переживаннях і хвилюваннях героїв, що вона майже завжди дає великий простір для творчості читача, який мусить бути співучасником новеліста…» [33, с. 16–17]. Мудрі міркування письменника можуть слугувати актуальною настановою сучасним прозаїкам, що активно працюють у жанрі так званої малої прози.

Варто наголосити й на тому, що критики, зокрема Г.Аврахов, К.Волинський, Г.Дончик, О.Бабишкін та ін., відзначали, що жанр новели «найперспективніший у розвитку Чендеєвого таланту», який у «багатій на селянську тему українській літературі […] сказав своє слово. Те слово, яке міг сказати тільки він, його талант» [3, с. 3]. Та й, зрештою, визнавав це і сам письменник, душа якого (писав романи, повісті, оповідання, кіносценарії, нариси) найбільше горнулася до новели: «Новелу, як жанр, люблю і ніколи не відмовлюся її писати», – писав у листі до К.Волинського від 26.04.1964 року [38].

У письменницьких роздумах І.Чендей зупиняється й на оповіді про життєві джерела дорогої його серцю новели «Син». Одного разу І.Чендей випадково зустрів у Києві свого односельця, який довго обирав для своєї дружини кольє. І саме там, у крамниці, письменник «повернувся уявою в рідне село», перед ним «встав цілий світ стосунків між сином і рідними його», у душі «щось заскімлило, завирувало і вже не давало спокою. Я знав, що рано чи пізно має народитися новела, що кольє відіграє у ній певну функцію». Мине певний час і з-під пера митця з'явиться новела «Син», у якій порушив «морально-етичну проблему обов'язку дітей перед батьками, проблему уваги й поваги,

честі і гідності» [30, с. 54]. Письменник наголошує, що інший життєвий матеріал й відповідно впливає на процес його осмислення, художнього опрацювання, бо, наприклад, новела «Син» народилася в результаті «довгої безпосередньої праці, тут не було все настільки виваженим, виношеним, як в отій моїй найкоротшій новелі» [30, с. 54]. Важливим для письменника, особливо для новеліста, є те, підкреслював І.Чендей, аби не було кон'юнктурщини, адже «процес вистигання» твору має бути спокійний, а читач повинен відчути «ваговитість думки і почуттів автора», бо поспіх у творчості спричинює народження «недоносків, скороспілок», а такий твір рано чи пізно «приречений на смерть». У своїй праці він завжди пам'ятав слова батька, сказані на чергових колгоспних зборах: «Чесно працювати важко, але од чесної праці легко на душі!» [30, с. 55].

Варто наголосити, що ці міркування І.Чендея перегукуються з болісними роздумами Валерія Шевчука про долю новели на сторінках «Літературної України» у 1967 році [48]. Поштовхом до цього виступу стало видання антології українського оповідання у 4-х томах (К., 1960) та двотомного зібрання творів Г.Хоткевича (К., 1966, упоряд. Ф.Погребенник). В.Шевчука бентежило те, що у читача після ознайомлення з антологією «не тільки не складеться позитивне враження. Він взагалі може заперечити цей жанр у нашій літературі, в той час, як справжня новела в нас є» [48]. Головна причина таких непорозумінь і конфузів – це живучість вульгарно-соціологічної традиції при доборі текстів. Це проявилося й під час видання творів реабілітованого натоді Гната Хоткевича, адже двотомник не містив «ряд блискучих, ба видатних новел», які «з незрозумілих причин виявилися поза виданням, тоді як деякі художньо слабші твори – видрукувані» [48]. На це звертав увагу й І.Денисюк у рецензії «Очі, звернені до краси» на це видання Г.Хоткевича на сторінках журналу «Жовтень». Зокрема, він вказав, що поза увагою залишились самобутні «акварелі й образки» Г.Хоткевича, «справжні етюди з натури», а також модерністські шукання, водночас до першого тому включено деякі художньо незрілі твори письменника [14, с. 140 –141]. Як бачимо, думки обох рецензентів фактично збігалися, оскільки були справедливі й неупереджені.

Вал. Шевчук вважав, що, «ставлячи нині високі вимоги до «малої прози», ми повинні передусім подбати про наше господарство новели взагалі, тобто про базу чи фундамент, на якому розвивалася б сучасна новела», а для того варто «глибоко вивчати досвід письменників забутих і напівзабутих», а також домогтися «грунтовного вивчення новелістичного досвіду» в історії української літератури [48].

Міркуючи над деякими особливостями творчості новеліста-практика, І.Чендей наголошує, що робота над цим жанром – це «процес складний, у нього є своя психологія, своє життя, свої рушійні сили», а власна його новелістична праця «іде … од життя, завжди од спостереженого в житті факту, що, звичайно, береться на крила фантазії, домислу та вимислу; пропускається крізь збагачувальний апарат думки, обігрівається емоціями, хвилюванням серця. І тут уже виступає до дії Пісня – струмені тепла, дихання, почувань. Тут виступає до дії те, без чого взагалі література художня не є можливою» [30, с. 55].

Цікавою є й стаття І.Чендея «Фольклорні багатства Закарпаття» [43]. У ній підсумовує зроблене ученими, письменниками, краєзнавцями щодо збереження, вивчення та видання багатющої народної творчості Закарпаття, зокрема В.Гнатюком, Ф.Колессою, Г.Ігнатовичем, П.Лінтуром, М.Ясько, М.Кречком, З.Василенком, В.Піпаш-Косівським, О.Маркушем, Л.Дем'яном та ін. Письменник розповідає про талановитих закарпатських казкарів М.Голицю та А.Калина, про видання закарпатського фольклору в Києві, Ужгороді та Москві, про побутування на Закарпатті різних жанрів усної народної творчості (пісні, казки, балади, прислів'їв та приказок, коломийок). Письменник розмірковує й над тим, що варто звернути увагу дослідників та збирачів фольклору на колядки (і це в радянські-то атеїстичні часи!), на записування весільних обрядів та пісень, й особливо замовлянь та нашіптувань, які зникають із живого побуту, але вражають слухача «образністю та багатством лексики» [43, с. 66]. Твердження І.Чендея, що «Закарпаття – в буквальному розумінні цього слова – невичерпна скарбниця усної народної творчості», а тому «виникає потреба швидше і якомога найповніше зібрати усну народну творчість усіх жанрів» поки «ще живуть окремі представники села, які самі нерідко можуть стати тим джерелом, з якого фольклорист може черпнути безмірну кількість матеріалу» стало аксіоматичним [43, с. 66], адже «найбільше завдання, що ставить життя», – це повернути народові його багатющі фольклорні скарби у вигляді книг, актуально звучать й понині. Особливу надію у цій справі він покладав на кафедру української літератури Ужгородського університету.

У листі від 21 березня 1967 р. І.Чендей досить скупо пише про «багато дрібних прикростей», які випали на його долю після виступу на V з'їзді письменників України, який відбувся 16–19 листопада 1966 року в Києві. Із звітною доповіддю «Українська радянська література напередодні великого п'ятдесятиріччя» виступив О.Гончар і, до речі, серед різноманіття тогочасної прози виокремив «соціально-психологічний роман-дослідження» І.Чендея «Птахи полишають гнізда».

В обговоренні доповіді взяв участь й І.Чендей. Як засвідчує опублікований стенографічний звіт про роботу з'їзду, закарпатський письменник торкнувся «проблемного питання збереження й охорони дорогоцінних пам'ятників минулого, культури та історії нашого народу», він від-

верто говорив про злочинну недбалість у ставленні до природи Карпат, про свідоме нищення компатріотами унікальних пам'яток культури Закарпаття. На підтвердження сказаного, оратор згадав про перебування на Закарпатті у червні 1964 року після всесвітнього Шевченківського форуму в Києві директора кубинського Інституту етнографії і фольклору, поета, перекладача Т.Шевченка Самуеля Родрігеса Фейхоо, якого І.Чендей супроводжував під час поїздки. Так, зокрема, в с. Стеблівка на Хустщині кубинського гостя вразила «старовинна церква у стилі закарпатської готики» як «пам'ятник таланту народних великих майстрів», як «витвір високого мистецтва», збудована кілька століть тому. І.Чендей з болем говорив, що «наш друг Самуель дивився на цю церкву … і не міг надивуватися красі. Та він сокрушався, а чого цей пам'ятник у такому поганому стані щодо його збереження. А потім відбулася розмова нашого гостя і друга з представниками обкому партії, облвиконкому, з літераторами, художниками і журналістами. І коли його спитали про враження від дороги по Закарпаттю, він не знаходив слів для захоплення і красою природи, і нашою піснею, і мовою, і селами» [29, с. 208]. Однак заокеанський гість, нехай і дружньої до Радянського Союзу держави, сказав ще й таке: «Справжній друг не тільки той, хто стелить добрими словами-квітками, але й той, хто говорить всю правду, нехай і гірку. Я готовий вам цю правду сказати. Мені було боляче, коли я бачив, у якому поганому стані у вас пам'ятник архітектури, витвір народного мистецтва в селі, де ми побували. Знаю, що у вас карають за браконьєрське знищення ведмедя, що ведмеді у вас під охороною, та чому у вас так легко можуть псуватися витвори майстрів мистецтва, пам'ятники минулого? Через якийсь час я до вас знову приїду. Гадаю, що до того часу пам'ятник архітектури в Стеблеві буде приведений у належний стан, а коли ні – залишуся у вас його ремонтувати. Думаю, що на це буду мати право, бо справжній пам'ятник мистецтва належить не тільки тому народу, який його створив, він належить і іншим народам, є інтернаціональним» [29, с. 208].

Процитовані І.Чендеєм слова кубинського гостя зал зустрів, що зазначено в стенограмі з'їзду, оплесками. Однак у рідному Ужгороді ці «оплески», зрозуміло, були сприйняті інакше. Облвиконкомівські, обкомівські чинуші та інші місцеві компатріоти не змогли пробачити І.Чендеєві такого «нахабства» та ще й підкріпленого не лише враженнями Самуеля Родрігеса Фейхоо (цікаво, у якому обсязі і якого змісту був висвітлений візит Самуеля у закарпатській пресі за 1964 рік!), а й виступом російського письменника Л.Леонова, автора роману «Русский лес», на сторінках «Литературной газеты» про ганебне поводження з пам'ятками культури на Закарпатті. Відомий як поборник охорони природи та культури, Л.Леонов піддав різкій критиці варварське знищення старовинної дерев'яної церкви, унікальної пам'ятки архітектури, – «церква була порубана на дрова». Після цього, другого, аргументу про «охорону» на Закарпатті народних надбань та пам'яток архітектури, відчайдушний виступ письменника зал вітав уже **«бурхливими оплесками»** (підкр. наше. – *С. К.*), що теж зазначено в стенограмі роботи з'їзду.

Варто сказати й про те, що й О.Гончар у звітній доповіді також згадав про своє перебування у Москві, коли Л.Леонов оповів йому фантастичну історію про «цікавий сувенір», присланий сибіряками: з Томська чи Омська Товариство охорони природи прислало Л.Леонову «шмат карпатського бука. У поясненні було сказано, що цей бук там, у Сибіру, якийсь місцевий заводик, що робить колеса чи спиці в колеса, видає своїм робітникам на дрова, несе, так би мовити, людям тепло. Довго міркували ми: хто ж це додумався рубати й відправляти з Карпат аж он куди і там серед тайги видавати на дрова цю найцінішу породу дерева, яку наші сусіди поляки й чехи так бережуть. Щоб додуматися до такого, геніем треба бути». О.Гончар наголошував, що тенденція «перетворювати, поліпшувати» є загрозливою, адже бездумна «службістська запопадливість» може спричинити екологічне лихо [9].

Але «службістська запопадливість» торкнулася не лише Карпат, але й інших куточків України, зокрема й Волині, про що з таким же болем і розчаруванням напише І.Денисюк у листі до М.Коцюбинської від 30.04.1963 року: «Колодяжне … Білий будиночок Лесі, її джерело, що вибризкало з-під картин дуба… Скулин… Розступилися ліси в пурпурі й золоті – завіса впала – перед нами лежало таємниче тихе лісове озеро… Зграйка качок зривається, каламутить сонну воду… от-от випливе Русалка Водяна чи покаже своє «бородище-помелище» Водяник. Все таке знайоме, рідне … […] Потім на галявині шукаємо дуба – знаходимо велетенський пень. Всього чотири роки [тому] зрубали Лесиного дуба, оспіваного в «Лісовій пісні» – за самогон якійсь бабі на підвали. Тут справді жив дядько Лев…» [13].

З особливим уболіванням говорив І.Чендей і «про потік сірятини в нашій літературі», про взаємозв'язки літератури і фольклору, оскільки небезпідставно вважав, що «письменницька увага до фольклорних скарбів нашого народу» має бути ще більшою, адже серед українських пісень і казок є «шедеври…, що можуть достойно збагатити світову культуру». Він як автор кіносценарію «Тіні забутих предків» дав вискоку оцінку самому фільмові, зокрема відзначив велику роботу режисера-вірменина С.Параджанова, оператора Ю.Ільєнка, закарпатського художника Ф.Манайла, талановиту музику М.Скорика, блискучого графіка Г.Якутовича, редакторську роботу письменника О.Сизоненка. Невдовзі цей фільм визнають шкідливим і фактично заборонять.

Відомо, що згодом за цей відважний і мужній виступ ужгородські компатріоти піддадуть письменника гонінням приниженням, виключать з партії, а на сторінках преси з'явиться «ціла черідка публікацій […] розносного характеру», про що з гіркотою писав у листах до О.Гончара [43, с. 12]. Захоплює цей виступ І.Чендея ще й тим, що його не зупинила, ймовірно замовлена, стаття, як писав у листі до К.Волинського від 27.05.1966 року, «домашнього примітива у судженнях про мистецтво», доцента Ужгородського університету Ю.Балеги «Ступки, мялки и духовный мир Пригар». З'явилася вона 20 березня 1966 року на сторінках російськомовного випуску газети «Закарпатская правда». Недруги били якнайболючіше, адже в цій газеті письменник працював із березня 1945 року до 1955 року, тут він відточував своє слово як письменник, публіцист, зростав як журналіст, опублікував на її сторінках чимало нарисів, статей та художніх творів; та й не випадково вони обрали саме недільний номер (для закарпатців – це святочний день). Як справедливо зазначив М.Жулинський, що в цій статті Ю.Балеги «…убогий, непрофесійний аналіз твору переплівся з іронічним глузуванням над величним світом звичаїв і традицій рідного люду» [19, 5].

Цей підступний удар І.Чендей прийняв гідно, до свого кривдника поставився навіть зі співчуттям: «Людина він молода, а прьоть надто постариковськи, заскорузло і застигло. А може штовхне ліктями здорового глузду і вирветься з шкарлупи застиглих уявлень… Уявлень. Що не понукають до творчого мислення». Зрештою, у «стариковській заскорузлості» рецензента могли переконатися й учасники конференції з проблем новели, бо, як писав І.Чендей у листі до К.Волинського від 27.05.1966 року, він «не блєснув ані оригінальністю суджень, ані цікавістю думки» [38]. Листа-реакцію І.Чендея на згадану статтю Ю.Балеги подаємо вперше в коментарях, аби читач зміг зорієнтуватися й зробити висновки про цю ганебну історію й відповідно дати оцінку її учасникам та організаторам. Мене цей лист вразив людською мужністю і високою гідністю, яку задекларував І.Чендей, бо, читаючи книгу Ю. Балеги «Політичне русинство, або фенцико-бродіївські привиди на Закарпатті» (Ужгород. 2010), народжувалися думки-антитези.

До речі, чи то випадковий збіг обставин, але невдовзі після публікації статті Ю.Балегу було призначено деканом факультету романо-германської філології. Всім відомо, що на такі посади, а тим більше тоді, випадкових людей не призначали. З плином літ, коли вже повіяли інші вітри, Ю.Балега, – збулося пророцтво І.Чендея! – таки «вирвався з шкарлупи застиглих уявлень» і «підштовхнутий ліктями здорового глузду», пристав до гурту патріотично налаштованої інтелігенції, зокрема повів активну боротьбу (і цілком справедливо!) проти так званого «русинства» та його керманичів. Зокрема, як не парадоксально це звучить, але Ю.Балега став на захист честі уже покійного І.Чендея, про якого П.Годьмаш та інші «русинські керманичі» розпускали брехливі вигадки. Гідну відсіч різним інсинуаціям про І.Чендея дав його побратим поет П.Скунць у статті «Не плачте, Маріє Іванівно!» [26], а також вдова письменника та її діти[*]. Як зізнався Ю.Балега, що «брехня довго гуляла б сторінками преси, коли б пасквіль Годьмаша не потрапив до рук родини покійного письменника. Мені писати про це нелегко, бо й **сам відчуваю великий гріх перед пам'яттю Чендея** (підкр. моє. – *С.К.*) за не завжди толерантне ставлення в радянський час до митця й його творів, однак совість каже: не мовчи. Тим паче, що спільну мову з Чендеєм ми таки знайшли й разом боролись за Українську державу, її незалежність» [5, с. 243].

Каяття (не ритуал, а стан душі!) за приписами різних морально-духовних учень, якщо воно щире й усвідомлене, явище природне й закономірне. Зрештою, воно потрібне не стільки адресатові, як адресантові, бо в даному випадку йдеться про те, що чесність і глибока порядність І.Чендея, яким письменник не зраджував за свого життя, таки розбудили совість Ю.Балеги, хай навіть після смерті письменника. Варто сказати й про те, що свою ж совість, як найвищу ознаку людської моральності, взяту в надійний спадок від батьків, І.Чендей ніколи не «заганяв» в ідеологічні рамці певної доби, не прикрашав «радянськими» чи «незалежно-державними» барвами, вона у нього просто була, вона вела його чесно по життю, нелегкому й страдницькому, що визнає й сам «кривдник» Ю.Балега.

Листи І.Чендея до І.Денисюка, О.Гончара, Л.Коваленка, М.Мушинки, К.Волинського, А.Турчинської та ін. дають підстави стверджувати, що покаяння Ю.Балеги не розчулили б мудрого І.Чендея – він великодушно, знову ж таки за батьковою наукою, по-християнськи, простив своїх недругів. Важко повірити, що зі своїм довголітнім кривдником він знаходив «спільну мову» у питаннях патріотично-державницьких. Справа в тому, що совість І.Чендея завжди випромінювала щиру любов до України, навіть тоді, коли це вважалося виявом так званого «українського буржуазного націоналізму». Так, наприклад, даруючи «биту» у пресі компатріотами книжку «Березневий сніг» архіву-музею літератури України (а наближалися сумні часи, все щільно ідеологічно загвинчувалося!), письменник писав: «Архіву-музею літератури

[*] Гідна пам'яті І.Чендея була також відповідь його дружини Марії та дітей Марії й Михайла на брудні та брехливі вигадки про покійного чоловіка і батька. Оскільки вона є важливим документом для дослідників творчості І.Чендея, але опублікована в місцевій газеті «Срібна земля-фест» (2007. – 05 квітня), відсутній в наукових бібліотеках Києва, з дозволу дочки М.Чендей подаємо її текст повністю в додатках до статті. – *С.К.*

з думкою про те, аби наше слово-пісня ішло по світу великому і вічність **стверджувала силу духа нації української** (підкр. моє. – *С.К*) і з побажанням успіху в роботі ентузіастам цього прекрасного закладу культури. Ужгород, 27/V, 1969 р.».

Звернімося ще до двох промовистих фактів. У книзі нарисів «Знайомтесь: Тячів, Рахів, Ясиня» (1966) письменник із гордістю за свій народ захоплено напише про стародавню дерев'яну церкву, збудовану в готичному стилі народними майстрами ХУІІІ століття у с. Стеблівка на Хустщині: «Стрілчаста вежа, що вістрям, наче списом, вп'ялася в небо, чотири малі вежі по боках основної, галерея під дахом, майстерно складений зруб з дубових тесаних деревин, склепіння і візерунки – все засвідчує неабиякий талант тих, хто будував добротно й красно й залишився живим в творінні серця і розуму…» [41, 6]. Саме цю церкву він згодом показуватиме кубинцю Самуелю. Саме про це з болем говоритиме на V з'їзді письменників 1966 року, за що невдовзі так аморально поведуться з ним ужгородські партійні боси та їх прислужники.

У 1967 році редакція журналу «Дружба народов» з нагоди 50-річчя з дня жовтневої революції, керуючись тим, що «советская литература – детище Октября, она стала верным помощником партии, выразителем дум и чаяний нашего народа, строителя коммунистического общества», надіслала анкету-питальник чільним письменникам союзних республік, в тому числі й І.Чендеєві. Серед 4-ох запитань було й таке: «Какое значение для прозы и поэзии Вашей республики имеет знакомство с опытом других братских литератур? Творчество каких писателей из других республик оказало лично на Вас наибольшее воздействие?». І.Чендей вважав, що досвід світових літератур загалом, а не лише братських, радянських, є «громадной школой мастерства и познания. Жаль только, что постигнуть все и объять все из этого опыта невозможно. Да и есть ли необходимость?» – цілком слушно твердив прозаїк. Головне, наголошував він, аби кожний письменник прагнув «не только постигать, но и привносить хоть толику, хоть крупицу своего. Пусть самую крохотную. Тогда он не будет похож на наблюдателя, что смотрит, как ныряльщики исчезают в водних глубинах за жемчугом, но и сам будет в роли труженика, устремленного и жаждущего, мечтающего и надеющегося» [31, с. 32]. Отож, національна самобутність у літературі, самобутність творча – ось ті головні постулати життєвого, громадянського і творчого кредо І.Чендея, про які він не боявся говорити зі сторінок провідних часописів тодішнього Радянського Союзу, політика якого була скерована на зовсім інші вектори, протилежні сказаному письменником – спільна радянська культура, спільна мова, нова радянська спільнота, позбавлена національного коріння, національної психології, національної мови.

Таким чином, одні, тобто Пригари, будували й відстоювали українську незалежність упродовж життя, але були гнані, цьковані, принижені, а інші вміли пристосовуватися до поточного політичного моменту, спокійно й комфортно жити, й навіть невдовзі «самовписати» себе в аннали борців за незалежність України. На жаль, примітивна й фальшива мода любити Незалежність України і бути патріотом для власного збагачення чи не одне з ганебних явищ духовного життя сучасної української держави.

Продовженням «дрібних прикростей» І.Чендея після виступу на V з'їзді письменників було й те, що після виходу збірки «Березневий сніг: Повісті та оповідання» (К., 1968) її автора було піддано остракізмові, виключено з партії, що фактично означало заборону друку творів аж до 1975 року. Справа в тому, що «заборонителі» (серед них М.Климпотюк, В.Вовчок, В.Поліщук та ін.) в героях творів Івана Чендея впізнавали себе: бездуховних кар'єристів, жадібних до грошей, ницих, бездарних і некомпетентних, які в погоні за високими званнями, посадами, чинами готові відректися від рідної мови, знищити архітектурні пам'ятки, звести шкідливі заводи, вирубати правічні карпатські ліси. Байдужість до простої людини, до природи боліла І.Чендея, він намагався застерегти нас від тотального руйнування віковічних морально-етичних ідеалів і традицій, яке ми спостерігаємо у наш час. Найбільша трагедія – це розумів і бачив І.Чендей вже в роки незалежності України – полягала в тому, що ті, хто переступив оті ідеали в часи соціалізму (в ідейні постулати якого, до речі, щиро вірив!), морально деградував, знову опинилися на вершині державного Олімпу, стали не лише депутатами різних рівнів, а й очільниками найвищих державних структур вже в незалежній Україні.

У контексті історії гонінь на І.Чендея, «актуальною» видається згадка у листах про мандри І.Денисюка волинськими місцями Лесі Українки, які львівський учений відвідував не один раз. Творчість поетеси та родини Косачів-Драгоманових загалом посідає особливе місце в його науковій спадщині. Таке зацікавлення спричинене не лише спільною малою батьківщиною професора і письменниці – рідною Волинню, а й тим, що ще юнаком спілкувався з настоятелем ковельського монастиря редемптористів Володимиром Стернюком (12.02.1907–29.09.1997, похований у крипті собору Св. Юра у Львові), згодом архієпископ УГКЦ. Він, як згадує І.Денисюк, «розповідав нам, молодим хлопцям, котрі один місяць мешкали у монастирській келії, що тут, у нього, є «якісь папери Лесі Українки» [10]. Після приходу радянських військ і з початком переслідувань УГКЦ о.Володимир категорично відмовився підписати «перехід на православ'я». На жаль, у червні 1947 р. його було заарештовано, звинувачено у зв'язках із націоналістичним підпіллям та засуджено на 5 років виправних

робіт, котрі відбув в Архангельській області. Після звільнення в 1952 р. працював бібліотекарем, охоронцем, обліковцем, а згодом санітаром «швидкої допомоги» у Львові[*]. Як розповіла мені Тамара Скрипка, що спільно із І.Денисюком вони намагалися ще за радянських часів вийти на слід В.Стернюка, розшукали його родичів, однак не змогли дізнатися, у якій саме лікарні він працює санітаром. Поспілкуватися із свідком таємниці архіву Лесі Українки, як згадує Т.Скрипка, не допомогли навіть і черниці, які злякались їх настирливості щодо розшуків В.Стернюка, оскільки подумали, що вони, Т.Скрипка та І.Денисюк, «засланці КДБ».

Про сховані «папери» Лесі Українки І.Денисюкові, натоді аспірантові, знову нагадав М.Возняк, перший науковий керівник його дисертації. Дізнавшись, що аспірант із Волині, академік оповів про «замурований у стінах Волинського монастиря» архів Лесі Українки. Ключ до «захованого скарбу» підказала згодом Марія Деркач. Однак, пошуками архіву І.Денисюк зайнявся набагато пізніше, у другій половині 80-х років XX ст.: «При пошуках скарбу, – згадував він, – в мене з'явилась чудесна, як у казці, помічниця – Тамара Скрипка. Ми відкрили другий, крім Колодяжного, осідок Косачів на Волині – Запруддя. Там пані Тамара виорала трактором п'ять кілограмів срібного косачівського посуду. На підставі багатьох новознайдених архівних матеріалів ми написали з нею монографію "Дворянське гніздо Косачів", першоімпульс до створення якої дав академік Возняк» [10, с. 415].

За іронією долі, саме праці улюбленого викладача й наставника акад. М.Возняка для обкомівського ідеологічного ревізора Л.Череповського, який опікувався «ідейністю» лекцій університетської професури, стали неспростовним доказом того, що доцент І.Денисюк, читаючи спецкурс про Лесю Українку, пропагує «український буржуазний націоналізм». Можемо собі уявити, що пережив тоді лектор, адже наслідки таких тяжких ідеологічних звинувачень були наперед відомі. Вже з плином літ професор не без іронії писав, що його «буржуазний український націоналізм» виявився в тому, що у списку рекомендованої літератури він назвав статтю «націоналіста М.Возняка «Першодруки Лесі Українки» та ще й зразу ж за Марксом, Енгельсом, Леніним, Горьким»[**] [10, с. 412].

«Не засумнівалось засідання обкому й у згаданих обвинуваченнях мене, – писав І.Денисюк, – а не зняло з роботи лише тому, що врятував присутній там ректор Євген Лазаренко» [10, с. 413]. На жаль, знайти архів Лесі Українки І.Денисюкові не пощастило, а тому, із сумом констатує професор-мемуарист, залишився «невиконаний заповіт чи надзавдання» акад. М.Возняка. Однак є всі підстави стверджувати, що саме «першоімпульс» акад. М.Возняка постійно бився й творчо надихав І.Денисюка під час написання ним праць про Лесю Українку та членів родини Косачів-Драгоманових, зокрема, монографій («Дивоцвіт: Джерела і поетика «Лісової пісні» (Львів, 1963) (у співавторстві з Л.Міщенко); «Дворянське гніздо Косачів» (Львів, 1999) (у співавторстві з Т.Скрипкою) та численних статей.

Вище уже згадувалась анкета редакції журналу «Дружба народов». Окрім уже наведеного запитання, там були ще й такі: «1. Какие произведения Вашей литературы последних лет представляются Вам наиболее значительными и интересными? На какие традиции родной литературы, как дореволюционной, так и советской, Вы опираетесь в собственном творчестве? 3. Какие произведения родной Вам литературы, созданные в последнее время, могут, на Ваш взгляд, стать вкладом в общий современный литературный процесс? 4. Какова, по Вашему мнению, роль всесоюзной критики в развитии литературы Вашей республики. Ваше отношение к откликам всесоюзной критики на собственное Ваше творчество, какие выступления критиков Вы считаете серьезными и плодотворними?».

Ми свідомо подаємо ці запитання, оскільки відповіді на них підтверджують об'єктивність І.Чендея щодо оцінок ним літературних явищ, історії української та світової літератур загалом. Думки-відповіді письменника актуально звучать й понині, вони не змаліли з часом, оскільки були чесні й об'єктивні. Так, зокрема, він не без гордості зазначив, що в Україні є чимало талановитих творів, серед яких виокремив «Тронку» Олеся Гончара, «Вир» Г.Тютюнника, оповідання «Зав'язь» Гр. Тютюнника, роман Р.Андріяшика «Люди зі страху», новелістику Є.Гуцала. Як бачимо, І.Чендей мав витончений художній смак. Він небезпідставно стверджував, що на розвиток української літератури, зокрема новелістики, особливий вплив мала, в тому числі й на нього, творчість В.Стефаника – «одного из самых малословных, но емких и волнующих классиков Украины» [31, с. 32].

Відповідаючи на четверте запитання, І.Чендей відверто сказав про недостатню роль всесоюзної критики у розвитку української літератури, оскільки в центральних журналах не густо зустрічаєш «глубокие, профессионально, мастерски написанные статьи […] об отдельных произведениях нашей литературы. Когда подобная статья появляется, она сразу обращает на себя внимание,

---

[*] Висловлюю вдячність Тамарі Скрипці, що мешкає в США, за інформацію про В.Стернюка та спогади про їх розшуки із І.Денисюком о.Володимира в Пустомитах на Львівщині, де він певний час мешкав. – *С.К.*

** Про довголітнє цькування та приниження акад. М.С.Возняка радянськими партійними та державними органами (академік хотів навіть накласти на себе руки) розповідає на основі уцілілих і збережених документів тої сумної епохи його вихованець, проф. Михайло Нечиталюк у книзі «Честь праці!»: Академік Михайло Возняк у спогадах та публікаціях» (Львів, 2000. – 424 с). – *С.К.*

радует» [31, с. 33]. Невибагливість критиків Москви та Ленінграда, наголошував він, породжує так зване «чтиво», художню сірятину, яка почала заповнювати сторінки періодики, адже її автори «бесстыдны и бесцеремонны». Тут ішлося й про український літературний процес, а тому І.Чендей апелював до критиків, аби вони помічали «в первую очередь, лучшие явления в национальных литературах», оскільки твори кращих її представників є вдячним матеріалом для критики, бо саме тут «открывается настоящий простор для рассуждений и анализа, обобщений, выводов» [31, с. 33].

Як приклад, називає статтю авторитетного і знаного критика Г.Корабельникова «Король Лир Верховины» про свій роман «Птахи полишають гнізда» [24]. У цій статті автор із «удивительным проникновением прочитал і разобрал роман», а це приємно тішить будь-якого митця, надає йому творчих сил, та водночас – і це дуже важливо, наголошував І.Чендей, – «заставляет быть строже к себе. Ведь куда труднее литератору удержать и расширить завоеванный плацдарм, чем прийти от неудачи к первому успеху. Я стою перед осознанной трудностью» [31, с. 33].

Цікавими в цьому аспекті є міркування І.Чендея на сторінках часопису «Вопросы литературы» [34, с. 56–58], у яких ішлося про роль літературної критики. До участі в дискусії з цього питання редакція запросила знаних письменників та критиків, серед яких й І.Чендея. Він, зокрема, наголошував, що літературна критика, як велика і вельми важлива сфера духовного життя, може творитися лише чистими руками, гарячим серцем, світлим розумом, до того ж талант критикові потрібен так само, як і прозаїкові, поетові, драматургові. «Справжній критичний талант – явище рідкісне», – з сумом констатував І.Чендей. Як і справжній письменницький талант, так і справжній талант критика, мають всіляко заохочуватися, підтримуватися, адже «таланту приходится почти всегда трудно, подчас даже очень трудно», особливо, коли критик «задевает маститых литератров», він стикається зі значними труднощами у подальшій праці [34, с. 57]. І.Чендей підкреслював, що «нормальному положению дел в литературной критике машает иногда конъюнктура» [34, с. 58]. Про брак професійної літературної критики І.Чендей у досить гострій формі говорив і на нараді керівників обласних письменницьких організацій, яка відбулася 01.10.1969 року в Ірпені поблизу Києва [32].

В одному із своїх інтерв'ю І.Чендей сказав: «У письменника повинні бути три таланти: Перший – талант творця і живописця. Другий – талант мислителя. Третій – талант критика. Справжній письменник той, який здатен і намалювати, і оцінити, і щоб думка була» [35]. Ці три іпостасі І.Чендея, справжнього письменника, знаходять своє розкриття і в його епістолярії. І.Чендей розумів критику як важливу складову літературного процесу загалом, і завжди ставився з розумінням до критики своїх творів. Так, наприклад, І.Денисюк, прочитавши збірку «Терен цвіте» (К., 1967), висловив ряд зауважень і міркувань, піддав «критиці, досить гострій» оповідання «Син», яке автор вважав «основним» у цій збірці «за масштабом, за наміром проникнення, за мазками в слові та образі» [37, №7]. Оцінка І.Денисюка не збігалася з думкою інших критиків, наприклад, Г.Аврахова, автора передмови до цієї збірки, який справедливо вважав це оповідання «у творчому доробку письменника і загалом в українській малій прозі останніх літ … найкращим» щодо потрактування «вічної» теми батьків і дітей, яку митець показав «нежданим боком», повернув «до сучасних проблем», адже йдеться тут (це актуально звучить і сьогодні!!!) «про людяне в людині, про синівську гідність у широкому розумінні цього слова» [1, с. 12].

Про слушність зауваг І.Денисюка не лише щодо «Сина», а й змістового наповнення книжки «Терен цвіте» свідчить і той факт, що, готуючи до друку в 1982 році двотомник своїх творів у видавництві «Дніпро», І. Чендей зізнавався: «Формую оце рукопис двох книжок, прискіпливо відбираю оповідання, досить Тобі сказати, – писав він К.Волинському 22.01. 1981 р., – що із серійного видання «Терен цвіте» до нагоди 50-річчя Жовтневої революції з тридцятьох оповідань ледве взяв п'ятнадцять» [38].

До речі, як розповів мені недавно письменник Петро Перебийніс, колишній головний редактор видавництва «Дніпро», що із найвищих «пагорбів», тобто ЦК Компартії України та КДБ, надійшла таємна команда не видавати твори «цього українського буржуазного націоналіста» у двох томах. П.Перебийніс згадує, що до цього моменту з І.Чендеєм не був особисто знайомий. Однак така відверта і пряма вказівка, зрозуміло, насторожила, викликала до певної міри якийсь внутрішній спротив. Отож вирішив перечитати всі твори, які надіслав І.Чендей у видавництво. Читання не розчарувало, а навпаки, породило глибоку симпатію до письменника (згодом вони будуть листуватися, обмінюватися книжками). П.Перебийніс розумів, що видання однотомника принизить такого обдарованого письменника, а такий несправедливий вердикт після довгого замовчування він сприйме боляче. Та розкрити комусь цю таємну вказівку не міг, адже знав – покарання буде вкрай тяжким.

Невдовзі, згадує П.Перебийніс, – недарма ж І.Чендей вірив у Долю!, – він випадково зустрів письменника у Києві – в тролейбусі!!! – (впізнав «закарпатського буржуазного націоналіста» за розкішними вусами, наголошує мій співрозмовник). До речі, як згадує Тамара Скрипка, що їй також врізалися у пам'ять саме ці розкішні вуса письменника, коли І.Чендей заходив у гості до директора Інституту літератури ім. Т.Шевченка НАН України М.Жулинського.

Ця зустріч відіграла вирішальну роль у подальшій долі виходу двохтомника. Та й у своїх передбаченнях П.Перебийніс не помилився, бо коли прямо сказав про вказівку «не пущать» двохтомник письменника, а видати лише один том, то, тяжко вражений цією звісткою, І.Чендей пополотнів. П.Перебийніс мав уже певний досвід у таких партійних інтригах, знав, як зарадити справі, а тому й порадив: видання може врятувати лише вище партійне обласне керівництво, яке погодить це питання в Києві. До кого саме звертався І.Чендей в Ужгороді, П.Перебийносу достеменно невідомо, та двохтомник таки вийшов у світ. На моє запитання, до кого ж міг звернутися І.Чендей, колишній головний редактор відповів: «У таких випадках це робилося таким чином – партійне керівництво брало під свою опіку та гарантію, що буде «наглядать» за опальним письменником, аби він себе «чемно» поводив, то й справа, мабуть, пішла на лад»[*]. Вдруге він виручив І.Чендея, коли ужгородські «доброзичливці», зокрема Ю.Балега, настояли на тому, аби зі збірки «Кринична вода» (Ужгород, 1980) було вилучено оповідання «Опікунські турботи». З цього приводу І.Чендей у листі від 10.01.1981 року до В.Дончика писав так: «Та й тут фортуна посміялася не так над автором, як над організаторами та провідниками видавничої справи на Закарпатті[**].

І кардинально протилежне неприйняття рецензії Л.Бойка на рукопис книги «Кринична вода» (Ужгород, 1980), яка мала теж непросту долю щодо появи на світ. Видавничу рецензію, зрозуміло негативну, підготував Ю.Балега, який, як писав І.Чендей у листі до Л. Коваленка від 16 грудня 1980 року, «…був завжди напохваті при виконанні брудненьких доручень дрібних спекулянтів від партійної справи» [40]. Каменем спотикання стало оповідання «Опікунські турботи», на вилученні якого із згаданої збірки наполягали рецензенти та компатріоти. Не погодившись із таким твердженням, І.Чендей домігся, аби рукопис надіслали на рецензування з метою отримати «кваліфіковану, серйозну рецензію з найповажнішого закладу літератури – Інституту АН УСРСР. Зі мною, бач, погодилися. Рецензенти з Держкомвидаву мною виключалися» [40, лист від 29 травня 1980 р.].

Загалом «брак вимогливої професійної літературної критики», на думку І.Чендея, «заважав нормальному розвитку літературного процесу», спричинював появу «слабких, іноді навіть явно недопрацьованих, невправних, навіть халтурних» творів, а також необ'єктивних «закритих рецензій», негативно позначався на роботі літературних редакторів, які «часто-густо більше турбуються грамотністю рукопису (це входить в елементарні обов'язки самого автора!), стежать, як би там не проскочило чогось такого, що потім призводило б до звинувачень політичного характеру, менше ж думають про композицію твору, про логіку у розвитку подій, про логіку характеру тощо». Відсутність вимогливої й об'єктивної критики на руку «вертким і спритним авторам», які надто плодючі, «мають досить великі тиражі», пишуть «невимогливо, слабо», зате почуваються «краще тих, хто працює на совість в міру своїх сил», до того ж «надто повільно зростає у нас коло критиків, повільніше, як коло поетів, прозаїків», – так міркував І.Чендей у листі до І.Денисюка від 25 вересня 1967 р. [37, №7]. І це була проблема, слушно зауважував І.Чендей, не лише українська, а загалом «літературно-критичного цеху» тогочасного Союзу. Від професійного рівня того цеху, небезпідставно вважав І.Чендей, залежить подальший розвиток літератури, про що йшлося і в листі до І.Денисюка від 20 жовтня 1967 р.[34].

На запитання Л.Коваленка (минав уже 1980 рік), коли ж нарешті між критиками і літераторами зникне «**вічне зло**», І.Чендей відповів, що мир між ними настане лише тоді, коли «чим вище буде ставати професійний рівень літератури і критики, як частини літератури, тим тісніші, мудріші, професійніші взаємини між ними й будуть. Чим більшою й авторитетнішою буде ставати когорта літературних критиків з інтересом єдино літературним, без догідництва та пристосовництва, кон'юнктури і дешевого розрахунку, тим справи підуть краще» [40, лист від 16 грудня 1980 р.]. Цікавим у цьому контексті є лист І.Чендея до Агати Турчинської від 7 січня 1956 року, надісланий їй як «супровідний» до першої збірки новел «Чайки летять на Схід» (Ужгород, 1955). Молодий письменник задекларував тут своє розуміння літературної творчості, якому залишиться вірним упродовж життя: «Люблю літературну роботу, як щось заповітне, щось таке, котре може нагадувати своїм процесом тайну жертвоприношенія, підносити на крилах, вкидати в розпач, вселяти віру, вселяти мабуть для того, щоб потім знову зпроневіряти» [47]. Водночас він просив досвідчену авторку, з якою познайомився ще на початках своєї літературної праці, бути об'єктивною, вимогливою щодо оцінки змісту збірки, бо усвідомлював (і про це говоритиме не один раз у статтях, виступах на з'їздах письменників, в інтерв'ю і т.д.), що «принципова критика, дружня порада може тільки допомогти, сприяти поліпшенню процесу, наснажити або й підказати знайти собі більш надійне ремесло, аніж література. Правда, у нас часто щадять, тому підводять, збивають з пантелику. Не хотів би я, щоб таке траплялося і зі мною» [47].

Для кращого розуміння постулатів І.Чендея-критика, його природного чуття на з'яву творів талановитих, самобутніх, яскравих, варто згадати

---

[*] З усної розповіді П.Перебийноса після презентації видання Надії Миронець «Володимир Винниченко: таємниці кохання. Хронологія інтимів» (К.: Ярославів Вал, 2013), яка відбулася 29 травня 2013 року в книгарні «Буква Є», розташованій у Києві по пул. М.Лисенка, 3. – *С.К.*

[**] Висловлюю вдячність фкад. В.Г.Дончику за надані ксерокопії листів І.Чендея до нього. – *С.К.*

й рецензію письменника на перший твір Р.Андріяшика роман «Люди зі страху» (1966).

На жаль, цей твір, як справедливо писав Г.Аврахов, «виповнений глибокими думками, інтелектуальний у щонайкращому розумінні цього поняття», не здобув належної оцінки як найпомітніше літературне з'явище в українській прозі 60-х років XX ст. На думку критика, у романі в контексті тогочасної літератури й політичної доби був «свіжий погляд Р.Андріяшика на багато явищ нашої історії, однак відкриті автором «люди зі страху» як соціально-психологічна сутність» не стали предметом серйозних студій через брак вдумливої критики [2].

Високу оцінку дав романові й авторитетний критик Л. Коваленко у рецензії з промовистою назвою «Це – людинознавство», опублікованій на сторінках «Літературної України» в рубриці «Назустріч V з'їздові письменників України» [23]. Критик зазначив, що роман Р.Андріяшика «Люди зі страху» «став чи не найцікавішим явищем у нашій великій прозі» поточного року. Цей твір засвідчив, що в українську літературу прийшов обдарований письменник: «Добре володіння словом, справжнє заглиблення у психологію героїв, тонкий підтекст, грунтовне знання зображуваного (а воно ж, ой яке непросте!), постійний нахил до філософічності, безмежна любов до людини, до її світлих поривів і змагань, безкомпромісність осуду антигуманного в усьому)» [23]. Твір написано на історичну тематику, однак Р.Андріяшик, наголошував Л.Коваленко, хоча й належить до «повоєнного покоління», все ж таки «переміг у «двобої» з історичним матеріалом, який рідко кому вдавалося художньо подолати […], іноді щиро дивуєшся: як міг молодий наш сучасник так глибинно пізнати і, головне, через людські характери трансформувати той уже далекий від нас і надзвичайно суперечливий світ!» [23]. Л.Коваленко, відомий у літературних колах своєю непохитністю, принциповістю та вимогливістю, не побоявся підтримати молодий талант, над яким вже збиралися чорні хмари саме напередодні з'їзду. Мужність критика захоплює, адже недавно його ж самого у 1962 році, як згадує С.Кириченко у спогадах «Люди не зі страху» (так цікаво обіграно назву роману Р.Андріяшика!), партійна верхівка, незважаючи на фронтові заслуги, організувала провал під час проходження ним чергового переобрання на посаду наукового співробітника Інституту літератури ім. Т.Шевченка АН УРСР. Справа в тому, що на одному із зібрань у будинку літераторів Л.Коваленко заявив: «*Нами досі керують люди, у яких на руках кров українських письменників*!». Тут почувся «*вигук із залу: «А прізвище назвати можете?». – Можу. Директор Інституту літератури Микола Шамота». У залі мертва тиша. Шок. Льоня працює в інституті, за тиждень у нього конкурс. І котять вірні шамотинці проти Коваленка чорні кулі. Микола Захарович [Шамота. – С.К.] показує Льоні перед урною свій бюлетень: «Я вас не викреслив». Президія АН скасувала провальний для Коваленка результат. Фронтовик з важким пораненням звільненню не підлягав*» [21, с. 178].

«Справжньою радістю» стало читання роману «Люди зі страху» й для редактора відділу першої книжки республіканського видавництва «Молодь» І.Дзюби, який зізнавався незнайомому досі авторові, що твір «справив враження […] зрілого високохудожнього твору […], а це тут буває не часто» й навіть запропонував «попередньо переговорити з якимось журналом» щодо першопублікації з подальшою підготовкою рукопису до друку у цьому ж видавництві [17]. Отож, не без підтримки І.Дзюби твір побачив світ на сторінках журналу «Дніпро» під назвою «Спадок віку» (1966. – №№ 2–4).

Таку ж захопливу оцінку творові у листі до письменника висловила й редактор відділу прози журналу «Прапор» Л.Волошина: «Прочитала Вашу книжку «Люди зі страху» і була щиро захоплена нею. За останній час не довелося читати такого розумного, гарного твору, як Ваш. Хочу запропонувати Вам надіслати щось і для нашого журналу» [8]. На сторінках «Прапора» була опублікована «Полтва» Р.Андріяшика, яка завдала авторові теж чимало страждань.

Оскільки Р.Андріяшик мешкав у Чернівцях, то, зазвичай, твори буковинців друкувалися на сторінках львівського часопису «Жовтень». На цей раз, на жаль, традицію було порушено, та згодом головний редактор часопису Р.Федорів, запрошуючи Р.Андріяшика до співпраці, визнав той гріх, що не «Жовтень» «був першовідкривачем таланту» автора «Людей зі страху» [48].

До цього гурту поціновувачів справжньої літератури і справжнього таланту пристав, зрозуміло, й Іван Чендей. У шостому числі журналу «Дружба народов» він умістив розлогу рецензію на роман Р.Андріяшика «Люди зі страху» під назвою «Роман о доле народной». Прочитавши цей твір з особливою радістю, як і І.Дзюба, Л.Волошина, Г.Аврахов, Л.Коваленко, дійшов висновку, що твір глибоко інтелектуальний і вимагає вдумливого й мислячого читача, що прагне пізнати правду історії. Достоїнством цього твору вважав і те, що перед нами «достоверное и скрупульозное исследование жизни галичан на нелегком отрезке времени – после первой мировой войны и развала Австро-Венгерской монархии» [42, с. 270]. Р.Андріяшик, зауважує автор рецензії, досконало вивчив і проаналізував багатющий фактичний матеріал, глибоко осмислив його, що дало змогу створити «панорамное полотно о судьбе родного народа, значительно обогатить наши знания о жизни Галичины» [40, с. 270]. В особі прозаїка-початківця Р.Андріяшика І.Чендей безпомильно побачив «писателя-аналитика, писателя-исследователя», який іде своєю творчою дорогою [42, с. 271]. Цей твір був близький І.Чендеєві ще й тому, що йдеться тут про страждання простого

народу. Долі галичан, буковинців, закарпатців були дуже схожі, бо ними, людськими долями простих селян і робітників, «опікувалися» з метою визиску уряди різних чужих держав. Гноблення, зневага, нові форми визиску, показані у творі, також йому боліли; та й своїми мотивами роман Р.Андріяшика перегукувався з романом І.Чендея «Птахи полишають гнізда».

Цей твір, на думку І.Чендея, цікавий для історика і філософа, для психолога і фольклориста, лінгвіста, не кажучи вже про тих, хто любить і шанує високу і справжню літературу [42, с. 272]. Роман Р.Андріяшика, наголошував І.Чендей, засвідчив, що письменник-початківець, незнаний широкому загалові, заявив про себе як справжній письменник із світлим талантом психолога, дослідника, людинознавця. Будучи вибагливим до стилю й мови художнього твору, І.Чендей не оминув й недоліків твору, зокрема схематизму у змалюванні окремих сцен, не на повну силу виписані другорядні образи, звернув увагу на мовні огріхи і, оскільки у творі подекуди зустрічаються вислови не з художньої, а газетної лексики. Отож, І.Чендей не дарма прохав А.Турчинську виявити принциповість у критиці першої своєї збірки новел, бо, як засвідчує його рецензія на роман Р.Андріяшика «Люди зі страху», своєю дружньою порадою намагався допомогти молодому талантові.

Поза увагою залишається ще чимало цікавих фактів, які зринають із листів І.Чендея й потребують докладного розгляду в контексті його доби та життя. На підставі сказаного можемо стверджувати, що листи – це першоджерело винятковой ваги, бо саме вони дають можливість дослідникові глибше осмислити ту епоху, коли жив і працював митець, заглянути в творчу робітню письменника, об'єктивно оцінити шляхи розвитку української літератури та заслуги її творців на зламі епох, зрештою, зрозуміти і усвідомити, що **саме** «корисне для свого рідного народу» зробив кожен письменник, й зокрема І.Чендей.

Література

1. Аврахов Г. Майстер новели : [передм.] / Григорій Аврахов / Чендей І. Терен цвіте : новели, повість. – К. : Дніпро, 1967. – С. 5 – 13.
2. Аврахов Г. Проза крізь призму критики / Григорій Аврахов // Літ. Україна. – 1968. – 10 груд. – С.3.
3. Бабишкін О. Вікна у світ [рец. на кн. : Чендей І. Терен цвіте : Новели. Повість. – К. : Дніпро, 1967. – 463 с.] // Літ. Україна. – 1967. – 01 верес. – № 69 (2455). – С.3.
4. Балега Ю. Ступки, мялки и духовный мир Пригар / Ю.Балега // Закарпатская правда. – 1966. – 20 марта. – С. 4.
5. Балега Ю. Політичне русинство, або фенцико-бродіївські привиди на Закарпатті. – Ужгород : Гражда, 2010. – 248 с.
6. Возняк М. Матеріяли до історії українського письменства XIX в. / Михайло Возняк // Життя і мистецтво. – 1920. – Річник І. – С.28–33.
7. Волинський К.П. Рецензія. *Іван ЧЕНДЕЙ*. Казка білого інею / Кость Волинський // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.221. – Оп.2. – Од. зб. № 33. – Арк.1–6.
8. Волошина Л. Лист до Р. Андріяшика, [1966] / Л.Волошина // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.917. – Оп.1. – Од. зб. № 61. – Арк.7.
9. Гончар О. Українська радянська література напередодні великого п'ятдесятиріччя [виступ на V з'їзді письменників України] / Олесь Гончар // Літ. Україна. – 1966. – 17 лист.; V з'їзд письменників України, 16–19 листопада 1966 : Матеріали з'їзду: Стенографічний звіт. – К. : Рад. письменник, 1967. – С. 206–211.
10. Денисюк І. Академік з легенди [Спогади про М.Возняка] / Іван Денисюк // Укр. літературознавство. Зб. наук. пр. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 2006. – Вип. 68. – С. 402–424.
11. Денисюк І. Листи до Івана Чендея / Іван Денисюк // Приватний архів професора І.Денисюка. – У тексті при посиланні вказуємо дату та рік листа. – *С.К.*
12. Денисюк І. Листи до Фелікса Білецького, 1964–1993 рр. / І.Денисюк // Приватний архів проф. Ф.М. Білецького, м. Дніпропетровськ.
13. Денисюк І. Листи до Михайлини Коцюбинської, 10.05.1960 – 06.03.1967 рр. // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.940. – Оп. 3. – Од. зб. № 17. – Арк. 1–92.
14. Денисюк І. Очі, звернені до краси / Іван Денисюк // Жовтень. – 1967. – № 6. – С.139–141.
15. Денисюк І. Про специфіку новели / Іван Денисюк // Розвиток української радянської новели : Тези доповідей до міжвузівської наукової конференції, травень 1966. – Ужгород, 1966. – С. 6–8.
16. Денисюк І. Поетика новели / Іван Денисюк // Жовтень. – 1969. – № 10. – С.127–134.
17. Дзюба І. Лист до Романа Андріяшика від 26.08.1965 р. / Іван Дзюба // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф. 917. – Оп.1. – Спр. 59. – Арк.1.
18. Жулинський М. Історія його краю – в його творах : [передм.] / Микола Жулинський // Чендей І. Вибрані твори: У 2-х т. – Т.1. Оповідання; Птахи полишають гнізда… Роман. – К. : Дніпро, 1982. – С. 5–18.

19. Жулинський М. Сходження на Ясенову : [І.Чендею – 70] / Микола Жулинський // Літ. Україна. – 1992. – 11 черв. – С.5.
20. Єфремов С. Шевченко в своєму листуванні: Передмова / Сергій Єфремов // Повне зібрання творів Тараса Шевченка; під заг. ред. акад. Сергія Єфремова. – Т.ІІІ : Листування. Тексти. Коментарій. – [К.–Х.] : Держ. вид-во України, 1929. – С. XI–XXXVI. – *В надзаг.:* Всеукраїнська Академія Наук, Комісія для видавання пам'яток новітнього українського письменства.
21. Кириченко С. Люди не зі страху. Українська сага: Спогади / Світлана Кириченко. – К. : Смолоскип, 2013. – 917 с.
22. Кіраль С. «І знову я про те, що Життя сильніше Смерті»: спроба епістолярного автопортрета Івана Чендея (до 90-річчя з дня народження письменника) / Сидір Кіраль // Слово і Час. – 2012. – № 8. – С.41–57.
23. Коваленко Л. Це – людинознавство / Леонід Коваленко // Літ. Україна. – 1966. – 11 листоп. – № 88 (2372). – С.3; *його ж:* «Ми – люди майбутнього, ми – не минулі» : Статті, рецензії, щоденники, спогади, поезії, листи / Упоряд. Н.Л.Калениченко, О.Б.Поліщук; вступ. слово М.Г. Жулинського. – Дніпропетровськ : Видавничий дім «Андрій», 2008. – С. 177–181.
24. Корабельников Г. Король Лир Верховины / Г.Корабельников // Дружба народов. – 1966. – № 6. – С.247–257.
25. Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне» : Роздуми про епістолярну творчість / Михайлина Коцюбинська. – К. : Дух і Літера, 2001. – 300 с.
26. Скунць П. Не плачте, Маріє Іванівно! / Петро Скунць // Новини Закарпаття. – 2007. – 31 берез. – №№ 36–37 (3154–3155). – С.4.
27. Скунць П. Нові видання закарпатського фольклору / Петро Скунць // Нар. тв. та етнографія. – 1967. – № 2. – С. 97–99.
28. Скунць П. Патріархальний чи патріарх? : Спроба прочитати Івана Чендея в рік його 80-ліття / Петро Скунць // Дзвін. – 2002. – № 5–6. – С.140.
29. Чендей І. Виступ на V з'їзді письменників України / Іван Чендей // V з'їзд письменників України, 16–19 листопада 1966 : Матеріали з'їзду: Стенографічний звіт. – К. : Рад. письменник, 1967. – С. 206 –211.
30. Чендей І. Від пісні і життя : [Про роботу в жанрі новели] / Іван Чендей // Рад. літературознавство. – 1966. – № 12. С. 49–55.
31. Чендей І. [Відп. на запит. ред. журн. «Дружба народов»] / Иван Чендей // Дружба народов. – 1967. – №11. – С. 132–133.
32. Чендей І. [Виступ на нараді керівників обл. письм. організацій, 01.09.1969 р., м. Ірпінь, Будинок творчості] / Іван Чендей // Літ. Україна. – 1969. – 07 жовт. – № 80(2673). – С. 3.
33. Чендей І. [З виступу на науковій конференції в Ужгород. ун-ті, трав. 1966 р.] / Іван Чендей // Рад. літературознавство. – 1966. – № 8. – С. 16–18.
34. Чендей І. Критика сегодня и завтра [відп. на запит. ред. журн. «Вопросы литературы» / Иван Чендей // Вопросы литературы. – 1968. – № 11. – С. 57–58.
35. Чендей І. Криниця мудрості й любові : [Інтерв'ю / записала Т.Грицищук] // Новини Закарпаття. – 2000. – 20 трав. – С. 12.
36. Чендей І. «Конче скасувати цензуру» : [інтерв'ю з письменником / Записав Ю.Пригорницький] / Іван Чендей // Літ. Україна. – 1990. – 22 лют. – С. 3.
37. Чендей І. Листи до професора Івана Денисюка за 1967 – 1982 рр. / Чендей І. // Приватний архів професора І.Денисюка. У тексті при посиланні вказуємо дату та рік листа. – *С.К.*
38. Чендей І. Листи до Костя Волинського / Іван Чендей // Приватний архів К.П.Волинського, м. Київ*.
39. Чендей І. Листи до Миколи Жулинського за 1981–1982 рр. // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.997. – Оп.1. – Од. зб. 37. – Арк. 1–10.
40. Чендей І. Листи до Леоніда Коваленка // Там само. – Ф.878. – Оп.1. – Од. зб. 266. – Арк. 1–19.
41. Чендей І. Знайомтесь: Тячів, Рахів, Ясиня [Фотонарис]. – Ужгород : Карпати, 1966. – 80 с.
42. Чендей И. Роман о доле народной [рец. на роман Р.Андріяшика «Люди зі страху» (К. : Молодь, 1966)] / И.Чендей // Дружба народов. – 1967. – № 8. – С.270–272.
43. Чендей І. Фольклорні багатства Закарпаття / Іван Чендей // Нар. тв. та етнографія. – 1966. – № 6. – С. 60–66.
44. Чендей І. Луна блакитного овиду / Птахи полишають гнізда… Роман. Повість. – К. : Дніпро, 1970. – С. 289–374.
45. Чендей І. На запитання редакції відповідає Іван Чендей // Жовтень. – 1986. – №3. – С. 96.

* Висловлюю вдячність вдові К.Волинського, Валентинівні Яківні, за надані ксерокопії листів та дарчих надписів І.Чендея. – *С.К.*

46. Чендей І. «Я щасливий від спілкувань з Вами» [Листи І.Чендея до О.Гончара; публ. В.Гончар] // Слово Просвіти. – 2012. – Ч. 28 (665). – 12–18 лип. – С.10–12.
47. Чендей І. Листи до Агати Турчинської, 07.01.1956 р., 08.02.1963 р. / Іван Чендей // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.322. – Оп.1. – Од. зб. 543. – Арк. 1–3.
48. Федорів Р. Лист до Романа Андріяшика від 06.02.1968 р. / Р.Федорів // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. – Ф.917. – Оп.1. – Од. зб. 59. – Арк. 1.
49. Шевчук В. Проблеми новели / Валерій Шевчук // Літ. Україна. – 1967. – 01 верес. – № 69 (2455). – С. 3.

Сидор Кираль

«… СДЕЛАТЬ ЧТО-ТО ПОЛЕЗНОЕ ДЛЯ СВОЕГО РОДНОГО НАРОДА» : С ЭПИСТОЛЯРНОГО НАСЛЕДИЯ ИВАНА ЧЕНДЕЯ

Аннотация. В предлагаемой публикации объединено вступительную статью, тексты писем И.Чендея к И.Денисюку (публикуется впервые), комментарии и примечания к ним. В статье на материале неопубликованных и опубликованных эпистол этих корреспондентов к другим писателям, литературоведам, критикам раскрыто историю отдельных изданий писателя, источники творчества, его высказывания о литературной критике, исследовано размышления о жанровой природе новеллы и рассказа, о произведениях его современников и классиков украинской литературы.

В комментариях предоставлено информацию об упоминавшихся в письмах событиях и фактах, публикуются впервые отдельные письма И.Денисюка к И.Чендею и Ф.Билецкому, письма И.Чендея к А.Турчинской, О.Гончару и дарственные надписи писателя упомянутым адресатам, а также К.Волынскому, В.Дончику, Б.Олейнику, П.Воронько и др., которые рассматриваются в контексте эпохи и для более полного освещения биографии писателя.

Ключевые слова: эпистолярий, творческая индивидуальность, воспоминания, литературная критика, новелла, биография, рецензия, автограф.

Sydir Kiral

«TO DO SOMETHING USEFUL FOR THE NATIVE PEOPLE»: FROM THE EPISTOLARY INHERITANEE OF I.CHENDEY

Summary. The present publication covers introductory article, letters to I. Denisyuk (unpublished), comments and notes thereto. The article on the material of published and unpublished letters of I. Chendey to I. Denisyuk and to other writers, literary scholars and critics discloses the history of separate editions of the writer, the sources of creativity, his views on literary criticism. It investigates his reflections on the generic nature of a novel and a story, on the works of his contemporaries and the classics of Ukrainian literature.

The comments unfold the information about the events mentioned in the letters and the facts that are considered in the context of I. Chendey's era and life. In some cases, for more complete coverage of the particular facts I. Denisyuk's letters to F. Beletskey, I. Chendey' letters to A. Turchinskaya, O. Gonchar (unpublished), as well as his other inscriptions to other Ukrainian writers are given.

Key words: epistolary, creative personality, memories, literary critic, short story, biography, review, autograph.